

Der skoen trykker

En kartlegging av kjente skokjeders etikkarbeid ved fabrikker og garverier

Av Anne Kari Garberg og Carin Leffler

Tittel Der skoen trykker: En kartlegging av kjente skokjeders etikkarbeid ved fabrikker og garverier

Forfattere Anne Kari Garberg og Carin Leffler

Utgivelse 8/2015

Utgiver Framtiden i våre hender, Fredensborgveien 24 G, 0177 Oslo

Ansvarlig redaktør Arild Hermstad

Forsidefoto Heather Stilwell

Det oppfordres til å sitere og bruke opplysninger fra denne rapporten. Framtiden i våre hender oppgis som kilde.

Innhold

INNLEDNING	3
SENTRALE FUNN I KARTLEGGINGEN	4
METODE	5
HVOR PRODUSERES SKO I DAG?	5
DE STØRSTE SAMFUNNSANSVARS- OG MILJØUTFORDRINGENE I DEN GLOBALE SKOPRODUKSJONEN	7
Miljøutfordringer	9
Barnearbeid	9
Et sektorproblem: Lave lønninger og manglende faglige rettigheter	9
Manglende åpenhet	10
Kontroller – et tveegget sverd	11
KORT OM DE STØRSTE SKOKJEDENE I NORGE	12
EURO SKO GRUPPEN	12
SHOE-D-VISION	14
NILSONGROUP	16
BIANCO	18
VÅR VURDERING AV SKOKJEDENES ARBEID MED SAMFUNNSANSVAR OG BÆREKRAFT	19
BIANCO - PÅ BUNN	19
SHOE-D-VISION – EN LANG VEI Å GÅ	19
NILSONGROUP – ET SKRITT I RIKTIG RETNING	20
EUROSKO – I TETEN, MEN FORTSATT STORT FORBEDRINGSPOTENSIAL	22
VEIEN VIDERE	23

VEDLEGG 1: SPØRSMÅL SENDT UT TIL SKOKJEDENE 26

VEDLEGG 2: SHOE-D-VISIONS ETISKE RETNINGSLINJER 28

Innledning

Nær 90 prosent av alle skopar på verdensbasis blir i dag produsert i Asia, i lavkostland hvor det er høy risiko for at arbeiderne utsettes for brudd på grunnleggende menneskerettigheter. Forhold som tvungen overtid og helseskadelige og i verste fall livsfarlige arbeidsforhold er ikke uvanlig. Ofte mangler arbeiderne en reell mulighet til å utøve sine faglige rettigheter. Lønningene er lave og dekker ikke arbeidernes grunnleggende behov. Skoproduksjonen har i tillegg en stor utfordring knyttet til bruk av farlige kjemikalier, da særlig ved garveriene som lager skinnen til skoene.

Framtiden i våre hender har gjennom flere år satt søkelys på dårlige arbeidsforhold og lave lønninger for arbeiderne i tekstilindustrien. Vi har undersøkt kleskjedenes lønnpolicyer¹, åpenhetspraksis² og øvrige samfunnsansvarsarbeid³ og påpekt at kjedene har et selvstendig ansvar for å sikre anstendige lønninger og et trygt arbeidsmiljø i leverandørkjeden. Vi har dekket temaet arbeidsforhold i leverandørkjeden gjennom rapporter, fagartikler og kampanjer og dermed bidratt til at mange i dag er klar over at billige klær ofte koster tekstilarbeiderne dyrt.

Men hva vet folk om skoene de kjøper? Hvor, og under hvilke forhold blir skoene produsert? Hvordan og hvor godt jobber de største skokjedene i Norge med å sikre at skoene de selger er laget under gode arbeidsforhold, med respekt for menneskerettigheter og miljø? Det er noen av spørsmålene Framtiden i våre hender tar sikte på å besvare i dette notatet. Søkelyset vårt er både på skoproduksjonen generelt og på produksjonen av skinnsko spesielt. Det er fordi prosessen som benyttes for å gjøre dyrehuder om til lær og skinn, såkalt garving, er en svært energikrevende og miljøbelastende prosess. Det er også en prosess som medfører omfattende utfordringer både knyttet til forurensing, samt til helse og sikkerhet for arbeiderne som jobber ved garveriene og menneskene som lever i tilknytning til produksjonsanleggene.

Først i notatet presenterer vi noen sentrale trekk ved det globale skomarkedet og den norske skoimporten. Deretter skisseres noen av de viktigste sosiale, etiske og miljømessige utfordringene ved produksjonen av sko generelt, og skinnsko spesielt, og noen av problemene knyttet å kontrollere arbeidsforholdene i leverandørkjedene.

Notatet gir så en kort presentasjon av samfunnsansvarspolicyene og praksisen hos de fire skokjedene som ifølge tall fra Virke er de største i Norge; Euro Sko Gruppen, Shoe-d-vision, NilsonGroup og Bianco Footwear.⁴ Til slutt i notatet gjør vi en kortfattet vurdering av arbeidet hos de fire.⁵

1 <http://www.framtiden.no/rapporter/etikk-og-naeringsliv/507-syr-klaer-for-lommerusk-1/file.html>

2 <http://www.framtiden.no/rapporter/etikk-og-naeringsliv/549-med-doren-pa-glott-om-merkevarereselskapenes-manglende-apenhet/file.html>

3 <http://www.framtiden.no/rapporter/etikk-og-naeringsliv/553-bak-kulissene/file.html>

4 <http://www.virke.no/talloganalyse/Documents/Skohandelen%202013.pdf>

5 Ifølge de siste oppdaterte tallene fra Virke har Biancos andel sunket til 4 prosent, og en ny aktør er nevnt; Larsen Sko/Mani med 4 prosent av skofaghandelens totale omsetning.⁵ Til sammen står de fem for nærmere tre fjerdedeler av omsetningen i skofaghandelen i 2014. Larsen Sko/Mani er ikke inkludert i denne kartleggingen.

Sentrale funn i kartleggingen

- Bianco befinner seg på bunn. Til tross for gjentatte forespørsler har Bianco ikke engang svart på våre spørsmål. Så vidt vi kan se finnes det heller ikke spor av informasjon om arbeid med arbeidsforhold eller miljø i leverandørkjeden, på skokjedens hjemmeside. Den totale mangelen på åpenhet og informasjon gir oss grunn til å anta at Bianco gjør svært lite, om noe som helst, for å sikre at skoene de selger er produsert med respekt for menneskerettigheter og miljø.
- Shoe-d-vision (mest kjent for Skoringen) har svart på vår undersøkelse. Selskapet har et sett med etiske retningslinjer, men disse er svært kortfattede og svake, ikke minst når det gjelder hensynet til retten å organisere seg, bruk av overtid og retten til en levelønn. Svarene de har oppgitt vitner om at de mangler en grunnleggende forståelse for hva det innebærer å ha kontroll over forholdene i produksjonskjeden. Skokjeden jobber langt fra tilstrekkelig med å følge opp leverandørene sine. De er heller ikke åpne om hvor de produserer.
- NilsonGroup (driver butikkkonseptene DinSko, Nilson Shoes, Skopunkten, Jerns, Radical Sports samt franchisebaserte Ecco Stores) har tilfredsstillende etiske retningslinjer, men inkluderer ikke kravet om en levelønn i disse. Oppfølgingen av dem er også mangelfull. NilsonGroup gjennomfører først og fremst kontroller av direkteleverandører i første ledd, og har derfor ikke oversikt over arbeidsforholdene ved garveriene som tilvirker skinnet i skoene de selger. NilsonGroup vil heller ikke gi innsyn i hvilke leverandører de benytter til produksjon av skoene.
- Euro Sko Gruppen er Norges største skoaktør, og har kommet lengst av de fire kjedene i sitt etikkarbeid. Selskapet har de sterkeste etiske retningslinjene av de fire skoaktørene som har blitt undersøkt. De har åpent tilgjengelig fabrikkliste på sine nettsider. På forespørsel fra Framtiden i våre hender, sendte Euro Sko oss en liste over hvilke garverier de benytter. Også Euro Sko Gruppen har et vesentlig forbedringspotensial. Blant annet bør skokjeden øke andelen uanmeldte kontroller i leverandørkjeden og utvise full åpenhet også om garveriene de benytter.

Metode

For å få innblikk i hvordan leverandørkjeden hos de ulike skokjedene ser ut, og for å få bedre oversikt over hvordan kjedene jobber med å ivareta arbeidernes rettigheter og miljøansvar i sin leverandørkjede, sendte Framtiden i våre hender spørreskjemaer til de fire skokjedene Euro Sko Gruppen, Shoe-d-vision, NilsonGroup og Bianco Footwear.⁶ Skjemaene inneholdt tilsammen 25 spørsmål om skokjedens leverandørkjede, om etiske retningslinjer og oppfølgingen og kontrollen av disse. Skjemaene ble sendt ut i oktober 2014.⁷

Euro Sko Gruppen, Shoe-d-vision og NilsonGroup svarte på spørreskjemaene i løpet av oktober 2014. Den danske skokjeden Bianco Footwear valgte på tross av gjentatte forespørsler å ikke svare på spørsmålene om sin produksjonskjede og sitt etikk- og miljøarbeid. Det finnes heller ingen informasjon om policyer og praksis på bærekraft og samfunnsansvar på skokjedens hjemmeside.⁸

I tillegg til informasjonen vi har hentet inn gjennom spørreskjemaer, har vi besøkt skokjedenes nettsider, lest bærekraftsrapporter og kommunisert med enkelte skokjeder på e-post. Alle skokjedene har også fått mulighet til å korrigere opplysninger før rapportens publisering.

I vår vurdering av arbeidet med arbeidsforhold og miljø i leverandørkjeden ser vi blant annet på hvorvidt de etiske retningslinjene i tilstrekkelig grad omfatter grunnleggende krav til menneskerettigheter, faglige rettigheter og miljø, herunder, retten til å organisere seg; retten til å føre kollektive forhandlinger; en lønn å leve av; en øvre grense for arbeidstid; sunne og trygge arbeidsforhold; sikkerhet for sysselsetting; fravær av diskriminering, tvangsarbeid og barnarbeid. Vi ser også på skokjedens tiltak for kontroll og oppfølging av de etiske retningslinjene, og planer og strategier for utbedringer i tilfeller av brudd. Til slutt vurderer vi skokjedenes grad av åpenhet.

Hvor produseres sko i dag?

Fram til 1970-tallet var det en del skoproduksjon i Norge. Halden og Fredrikstad var blant byene som hadde sterke skoindustrier. Mot slutten av 50-årene fantes det 14 skofabrikker i Halden. Bedriftene sto for 20 prosent av all skoproduksjon i Norge.⁹ På 60- og 70-tallet ble de fleste norske skofabrikkene nedlagt. Skoproduksjonen ble i likhet med en rekke andre arbeidsintensive industrier flyttet til lavkostland, hovedsakelig i Asia, der det lave lønnsnivået muliggjorde store kostnadsbesparelser. I 2011 ble nær 90 prosent av alle skopar produsert i Asia og det er liten grunn til å tro at dette bildet har blitt vesentlig endret.¹⁰

Kina er den klart største produsenten av sko, med over 60 prosent av den totale skoproduksjonen på verdensbasis.¹¹ Deretter følger India, med 10 prosent av produksjonen. Andre store skoprodusenter i Asia er land som Vietnam, Indonesia, Pakistan, Bangladesh og Thailand.¹² Brasil og Mexico er de eneste latinamerikanske landene, og Italia er det eneste europeiske landet på listen.

6 <http://www.virke.no/talloganalyse/Documents/Skohandelen%202013.pdf>

7 Skjemaet ligger vedlagt bak i notatet.

8 <http://www.bianco.no/>

9 <http://www.halden.kommune.no/tjenester/haldenhavn/Sider/Haldenhistorie.aspx>

10 <http://www.worldfootwear.com/docs/2012/2012WorldAnalysis.pdf>

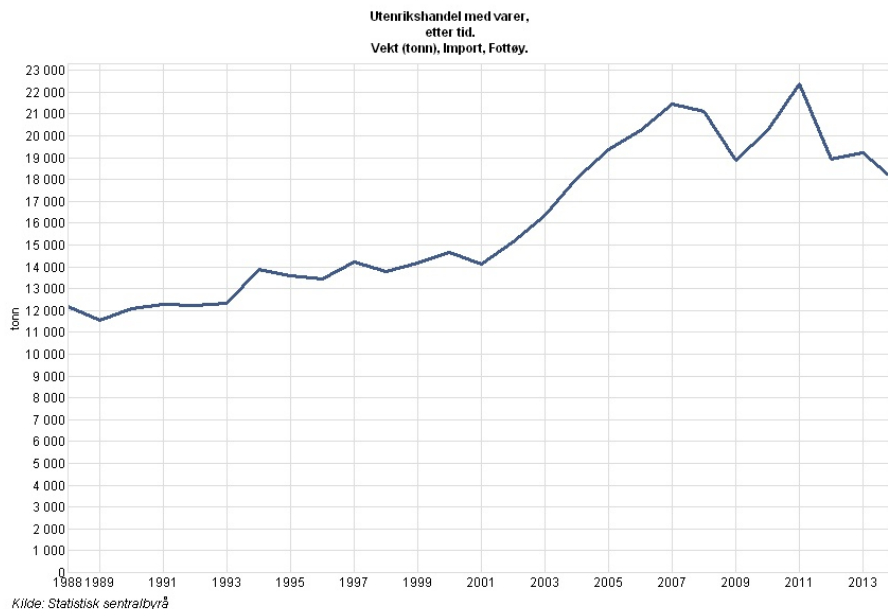
11 Tallene er hentet fra World Footwear er et bransjeinitiativ som samler og analyserer data om den globale skoproduksjonen og handelen. Tallene er fra initiativets årbok fra 2012. Måleenhet er mengde.

12 ibid

Europa står for 40 prosent av all skoimport på verdensbasis. Ser vi på Norge viser tallene at importen har økt gradvis de siste tyve årene, med en topp i 2011 på 22 397 tonn. I 2014 importerte vi 17 963 tonn fottøy til en verdi av nær 4,4 milliarder kroner.¹³

Graf 1: Import av fottøy (angitt i tusen tonn) til Norge i tidsrommet 1988 – 2013. Kilde: SSB 2014.

Ser vi nærmere på den norske importstatistikken finner vi igjen flere av de store globale skoproduserende landene, og i tillegg to europeiske land; Portugal og Italia. De fem viktigste importlandene for Norge er Kina, Vietnam, Italia, Indonesia og Portugal.

¹³ Ssb.no/muh (se også tabell, vedlegg x).

Tabell 1: Import av fottøy til Norge i 2014, i tonn, fordelt på de fem viktigste importlandene:

Kina	7702
Vietnam	2522
Italia	1005
Indonesia	840
Portugal	802

Kilde: SSB

Tabell 2: Import av fottøy til Norge i 2014, i verdi 1000 kr, fordelt på de fem viktigste importlandene:

Kina	1 444 222
Vietnam	623 685
Italia	337 026
Portugal	266 169
Indonesia	232 962

Kilde: SSB

De største samfunnsansvars- og miljøutfordringene i den globale skoproduksjonen

Produksjonen av sko er arbeidsintensiv og som allerede nevnt, skjer den i overveiende grad i lavkostland i Asia. Det er land hvor det er høy risiko for at arbeiderne utsettes for brudd på grunnleggende menneskerettigheter. Forhold som tvungen overtid og helseskadelige og i verste fall livsfarlige arbeidsforhold er ikke uvanlig. Senest i mai 2015 ble 72 arbeidere drept, mange av dem kvinner, i en brann ved gummisandal-fabrikken Kentex Manufacturing Incorporated på Filippinene.¹⁴ I 2013 ble to arbeidere drept og 29 skadet da skofabrikken Wing Star Shoe Factory i Kambodsja kollapset.¹⁵ Ofte mangler arbeiderne en reell mulighet til å utøve sine faglige rettigheter, og lønningene er lave og dekker ikke arbeidernes grunnleggende behov. Skoproduksjonen har spesielt store utfordringer knyttet til bruk av farlige kjemikalier, da særlig ved garveriene.

Garving

Garving er prosessen som benyttes for å mykgjøre og konservere dyrehuder som skal brukes blant annet i produksjonen av fottøy.¹⁶ Av mange ulike kjemikalier som benyttes i garvingen er krom det mest vanlige og benyttes i mellom 80 og 90 prosent av all garving.¹⁷ Krommets funksjon er å øke lærrets formbestandighet og motstandsdyktighet overfor mekanisk påvirkning og varme.¹⁸ Det finnes flere ulike typer krom, hvorav *seksverdige kromforbindelser* er regnet som den farligste og er klassifisert som kreftfremkallende og allergifremkallende. Enkelte forbindelser er også arvestoffskadelige og reproduksjonsskadelige.¹⁹

I garving av lær brukes stort sett *treverdige krom*, men hvis garveprosessen ikke foregår kontrollert, kan treverdige krom oksidere og danne seksverdige kromforbindelser.²⁰ Seksverdige kromforbindelser er ikke bare skadelig for folks helse, de er også svært giftige for vannlevende organismer og kan forårsake uønskede langtidsvirkninger i vannmiljøet.

EU har vedtatt et forbud mot å omsette lærvarer som inneholder seksverdige krom og som kommer i kontakt med huden. Forbudet trådte i kraft den 1. mai i år.²¹

Helse- og sikkerhetsutfordringer

¹⁴ <http://www.theguardian.com/world/2015/may/14/more-bodies-found-in-philippines-slipper-factory-fire>

¹⁵ <http://www.bbc.com/news/world-asia-22549887>

¹⁶ http://www.myonederland.nl/system/files/media/research_on_sustainability_in_the_leather_supply_chain_final_report_june_2013.pdf

¹⁷ Ibid

¹⁸ <http://europolov.no/rettsakt/reach-forordningen-om-kjemikalier-endringsbestemmelser-om-seksverdige-kromforbindelser/id-7017>

¹⁹ <http://www.miljostatus.no/Tema/Kjemikalier/Noen-farlige-kjemikalier/krom/>

²⁰ <http://europolov.no/rettsakt/reach-forordningen-om-kjemikalier-endringsbestemmelser-om-seksverdige-kromforbindelser/id-7017>

²¹ http://www.bureauveritas.com/wps/wcm/connect/bv_com/group/home/about-us/our-business/cps/whats-new/bulletins/eu_restricts_chromiumvi_leather_articles

Arbeidere som jobber ved garveriene kan daglig bli utsatt for krom og andre farlige kjemikalier i forbindelse med lasting, håndtering, og blanding av kjemikalier, samt under vasking av beholdere; og i forbindelse med håndtering av kjemisk avfall og avløpsvann.²² Beskyttelsesutstyr som hansker og støvler er ofte av dårlig kvalitet, eller ikke-eksisterende. I en forundersøkelse gjennomført i desember 2014 av organisasjonen RISE²³ i Bangladesh, på oppdrag fra Framtiden i våre hender, svarer 10 av 30 arbeidere at de verken bruker hansker eller støvler i arbeidet ved garveriene. I en rapport fra 2012, utarbeidet av Human Rights Watch, forteller arbeidere ved ulike garverier i Bangladesh om en lang rekke helseproblemer, blant dem hudproblemer som utslett, misfarging, og brannskader og svimmelhet, kvalme og deformerte eller amputerte kroppsdeler.²⁴

Det er også store helsemessige utfordringer knyttet til selve skoproduksjonen. Ikke minst gjelder det bruken av kjemikalier og ulike typer lim for å montere skoene. Rapporter og mediasaker forteller om arbeidere som besvimer etter at de har vært eksponert for kjemikalielukt²⁵ og luftbårne stoffer fra skolim som skaper kvalme. Mangel på beskyttelsesutstyr og oppbevaring av kjemikalier på uforsvarlige måter gjør at mange arbeidere eksponeres for allergi- og kreftfremkallende stoffer.

Case: Dødelig brann ved fabrikken Kentex Manufacturing Incorporated, Filippinene

72 arbeidere, mange av dem kvinner, døde i en brann ved fabrikken Kentex Manufacturing Incorporated i mai 2015. I tillegg er fortsatt 20 meldt savnet etter det som karakteriseres som den verste fabrikkbrannen i landets historie. Fabrikken produserte gummisandaler for det lokale markedet.

Myndighetene hevder at arbeidsforholdene, herunder krav til helse og sikkerhet, ble godkjent etter at Arbeidsdepartementet hadde gjennomført en kontroll ved produksjonsanlegget et halvt år tidligere. Landets brannmyndigheter hadde også sjekket og godkjent fabrikken. En rekke institusjoner²⁶ som besøkte Kentex Manufacturing dagen etter den tragiske hendelsen formidlet et helt annet bilde: Deres konklusjon var at omfattende brudd på grunnleggende krav til arbeidsstandarder og sikkerhet var årsak til brannen og tap av liv. Hovedårsaken til brannen antas å være en sveiseognest som antente et kjemikalie²⁷ som ikke ble oppbevart slik forskriftene krever, men sto åpent på fabrikkgulvet i første etasje. Verken arbeiderne eller sveiseren hadde blitt instruert at kjemikalierne var lett antennelig og kjemikalieflasken manglet varselmerke. De visste heller ikke at en slik brann bare øker i omfang hvis man prøver å slukke den med vann.

Overlevende arbeidere fortalte at de ikke hadde hørt noen brannalarm og at arbeidet i annen etasje fortsatte også etter at brannen hadde spredt seg. Fordi bygningen helt manglet nødutganger, og hovedutgangen allerede var fylt av flammer og røyk, ble arbeiderne fanget og tragedien var uunngåelig. Vinduene var dekket av gitter og kunne ikke åpnes. Kun 4 av de 70 arbeiderne som oppholdt seg i annen etasje klarte seg. Overlevende som ble intervjuet av

22 http://www.elaw.org/system/files/FinalTanningandLeatherFinishing_0.pdf

23 <http://risebd.com/tag/bangladesh/>

24 <http://www.hrw.org/reports/2012/10/09/toxic-tanneries>

25 Se blant annet http://www.chinadaily.com.cn/world/2015-02/23/content_19639583.htm

26 Center for Trade Union and Human Rights (CTUHR), the Ecumenical Institute for Labor Education and Research (EILER), the Institute for Occupational Health and Safety Development (IOHSAD) og The National Labor Center of Kilusang Mayo Uno.

27 Kjemikalien Super Seal, som blant annet brukes for å behandle gummi i sko.

undersøkelsesteamet sa at de aldri hadde deltatt i noen brannøvelse og at de ikke ante hvem som hadde ansvar for brannsikkerhet ved fabrikken.

Miljøutfordringer

Den største miljøskaden som følge av garverivirksomhet er knyttet til deponeringen av avfallsvann fra garveriene. I mange utviklingsland, blant dem store lærprodusenter som India og Bangladesh, er det vanlig at avfallsvannet slippes direkte ut i nærliggende landområder og/eller vannkilder. I regionen Tamil Nadu i India, verdens nest største skoprodusent, har avfallsvann fra garveriene blitt dumpet i elven Palar, på jorder og i veikanter. Det har ført til forurensing av grunnvannet, vannmangel i jordbruket og for husholdningene.²⁸ De over 200 garveriene i industrisonen Hazarbagh i Dhaka i Bangladesh, slipper daglig ut over 20 000 kubikkmeter avfall, tilsvarende rundt 250 vogntog, i den viktige elven Buriganga. Vannet i elven er i dag ekstremt forurenset, noe som utsetter lokalbefolkningen for store helsefarer.²⁹

Danske studier har også vist helsesisiko for mennesker i tilfeller hvor hud kommer i kontakt med lær eller lærvarer som inneholder seksverdige krom. Hos personer som er overfølsomme for krom kan kontakten føre til allergiske reaksjoner ved lavere konsentrasjon enn den som ellers gir allergisk reaksjon.³⁰

Barnearbeid

Det forekommer barnearbeid i skoproduksjonen både ved skofabrikker og ved garveriene. Det amerikanske arbeidsministeriet publiserer hvert år en liste over de varene som eksporteres til USA og hvor det har blitt avdekket barnearbeid i produksjonen.³¹ Ifølge listen forekommer det barnearbeid i både sko- og lærproduksjon i Bangladesh og India, i lærproduksjon i Pakistan og i skoproduksjon i Indonesia og Brasil.³² Syv av tretten arbeidere intervjuet av RISE i forstudien gjennomført for Framtiden i våre hender uttalte at de kjente til arbeidere i alderen 10-15 år ved garveriene de jobbet. Forekomsten av mindreårige arbeidere bekreftes også i rapporten fra Human Rights Watch som intervjuet ti barn i forbindelse med sin undersøkelse i Bangladesh. Noen av barna som jobbet i garveriene var så unge som 11 år. Mange jobbet opp til 14 timer om dagen.³³

Rapporten "Working on the Right Shoes" utarbeidet av organisasjonen *Stop Child Labour – School is the best place to work*, henviser også til en undersøkelse av skoproduksjonen i Tyrkia, hvor det ble funnet at arbeidere i alderen 11 til 14 år jobbet i små produksjonsenheter i landet.³⁴

Et sektorproblem: Lave lønninger og manglende faglige rettigheter

Skandinavisk arbeidsliv har i snart ett århundre vært tuftet på at arbeiderne, via sine fagforeninger, har kunnet påvirke sine arbeidsforhold og lønnsbetingelser. Den samme muligheten til å organisere seg og gjøre sin stemme hørt burde være mulig for arbeiderne som produserer skoene vi kjøper. Likevel så vet vi at arbeidere som prøver å organisere seg, og de som velger å være

²⁸http://www.myonederland.nl/system/files/media/research_on_sustainability_in_the_leather_supply_chain_final_report_june_2013.pdf

²⁹https://www.academia.edu/7860726/Environmental_impact_assessment_of_dumping_of_Buriganga_river_waste_and_its_possible_mitigation

³⁰ <http://europolov.no/rettsakt/reach-forordningen-om-kjemikalier-endringsbestemmelser-om-seksverdige-kromforbindelser/id-7017>

³¹ <http://www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/list-of-goods/>

³² ibid

³³ <http://www.hrw.org/news/2012/10/08/bangladesh-tanneries-harm-workers-poison-communities>

³⁴ <http://www.indianet.nl/pdf/WorkingOnTheRightShoes.pdf>

tillitsvalgte, møter hard motstand i en rekke land. Sterke klasseforskjeller, hvor utdanningsnivå og økonomiske muskler spiller en sentral rolle, er bare en av mange forklaringer til hvorfor mange arbeidere behandles med manglende respekt. At økonomiske og politiske interesser er sammenvevd, er et annet: I Bangladesh sitter et antall fabrikkere også i politiske posisjoner, noe som former rammebetingelsene for både arbeidsgivere og arbeidstakere. Organisasjonsgraden er kun på noen få prosent, og retten til å danne en fagforening og andre faglige rettigheter har vært svekket etter de voldsomme lønnsdemonstrasjonene som myndighetene slo hardt ned på i 2012. Alvorlige trusler mot fagorganiserte skjer daglig. Ikke bare i Bangladesh, men også i en rekke andre asiatiske land hvor mye av dagens sko- og tekstilproduksjon foregår, er organiserte arbeidere gjenstand for vilkårlige oppsigelser, mangel på forfremmelse, utpressing, svartelisting og vold.

Rettigheten til å organisere seg i en fagforening etter fritt valg og kampen for levelønn, er tett knyttet sammen. Fagorganisering og kollektive forhandlinger er viktig for å oppnå levelønn; en lønn som kan opptjenes innenfor en arbeidsuke på maksimalt 48 timer, som dekker de grunnleggende behovene til arbeideren og hennes familie og hvor man klarer å sette litt til side for uforutsette utgifter. Andelen fagorganiserte i mange av lavkostlandene der skoproduksjonen foregår er fortsatt svært lav, og forhandlingsmuligheten tilsvarende svak. Det må følgelig være en prioritert oppgave for skoselskaper å sikre at organisering og forhandlinger er mulig – i praksis. Det kan for eksempel gjøres ved at skokjedene under sine kontroller fokuserer særlig på hvorvidt arbeiderne kan organisere seg uten frykt for represalier. Skoselskaper må prioritere fabrikker hvor organisering er mulig, og opprette langsiktige relasjoner med disse.

Case: Masseoppsigelser på Sri Lanka

I 2013 ble 194 arbeidere, hvorav 15 tillitsvalgte, oppsagt fra jobben sin ved skofabrikken Palla & Co på Sri Lanka etter å ha streiket for å få fabrikken til å utbetale lønnsøkningen de ett år tidligere hadde blitt lovet.

85 av de 179 oppsagte arbeidere fikk tilbake sine jobber, men kun på betingelsen at de skulle signere en avtale med Palla & Co. hvor de lovet at de ikke ville delta i noen fagforeningsarbeid i fremtiden. 94 arbeidere og 12 tillitsvalgte kjemper fortsatt for å få tilbake jobbene sine. De har også problemer med å brøfø seg da andre arbeidsplasser ikke vil ansette dem. Angivelig skal ledelsen i Palla & Co ha snakket med ledelsen i andre fabrikker og bedt om at arbeiderne blir svartelistet.

Clean Clothes Campaign (CCC) ble kontaktet for å få støtte i desember 2013 av Frihandelssoner og General Services Ansatte Union (FTZ & GSEU), og har vært i kontakt med hovedkjøperen, Bata. Bata hatt produksjon på Palla & Co fra august 2012 til desember 2013 – i perioden når oppsigelsene skjedde. CCC kontaktet Bata om den konfliktfylte situasjonen ved sin leverandør. Selv om Bata har anerkjent at fabrikkledelsen har handlet i strid med arbeidernes rettigheter og er i strid med selskapets etiske retningslinjer, har de nektet å ta ansvar for situasjonen. I stedet kuttet de ut fabrikken i desember 2013 og forlot arbeiderne i stikken. Bata har så langt gjort noen troverdig innsats for at de oppsagte skal få tilbake sine jobber. I skrivende stund er saken ikke løst.

Manglende åpenhet

Hemmelighold og manglende åpenhet er et annet problem i sko- og klesindustrien. En rekke skoaktører og kleskjeder bruker i dag ulike unnskyldninger for ikke å utvise åpenhet om sin leverandørkjede. Det gjelder både det å gjøre navnene på fabrikkene og garveriene offentlig tilgjengelig på selskapet hjemmeside, og åpent publisere kontrollrapporter de har gjennomført av

produksjonsenheter de benytter. I fraværet av åpenhet holdes opplysninger om uverdige, helsefarlige, og i verste fall livsfarlige arbeidsforhold ved produksjonsenheterne hemmelig, brudd med arbeiderrettigheter kan gå uopdaget hen og ulykker skjer. Disse problemene er blant annet utførlig beskrevet i rapporten *Deadly Secrets* fra 2012.³⁵

Fravær av åpenhet gjør også at frivillige organisasjoner, fagforeninger og journalister har en svært vanskelig oppgave når de forsøker å etterprøve selskapenes arbeid med miljø og samfunnsansvar. Fagforeninger som er opptatt av å ivareta arbeidernes rettigheter får også en langt vanskeligere jobb med å organisere arbeidere og med å etablere kontakt med merkevarer når det skjer kritikkverdige hendelser ved fabrikker.

Et vanlig argumentet har vært at åpenhet vil svekke kles- og skokjedenes konkurransevne fordi andre selskaper da vi benytte de samme fabrikkene. Med vår rapport «Med døren på gløtt»³⁶ viste vi at dette og andre argumenter ikke holder. Samtidig ser vi at selskaper som har åpnet sine leverandørlistene har svært positive erfaringer, noe vi kommer nærmere tilbake til i slutten av notatet.

Euro Sko Gruppen er den eneste aktøren i vår undersøkelse som på egne nettsider har publisert en liste over leverandørene de benytter i produksjonen av egne merkevarer. Der oppgir de navn og adresse til tilsammen 159 leverandører som alle bidrar i produksjonen. De har derimot ikke publisert navn og adresser til garveriene, men oversendt en liste til Framtiden i våre hender.

Kontroller – et tveegget sverd

Som et svar på et økende press fra forbrukere om anstendig lønn og arbeidsforhold nedover i leverandørkjeden, foretar en del selskaper i dag regelmessige inspeksjoner av fabrikkene. Det gjelder også de tre skoaktørene som har i denne kartleggingen har svart på våre spørsmål.

Undersøkelsene gjøres enten av selskapene selv eller av eksterne kontrollorgan. I fravær av fungerende fagforeninger med forhandlingskraft er det i utgangspunktet svært positivt at skokjedene jobber for å kontrollere arbeids- og miljøforhold i egen leverandørkjede. I løpet av det siste tiåret har denne typen inspeksjoner imidlertid utviklet seg til en mangemilliardindustri der kommersielle selskaper spiller en fremtredende rolle. Disse, og deres oppdragsgivere, har fått kritikk fra flere hold.³⁷ Det stilles blant annet spørsmål ved den økonomiske avhengigheten kontrollselskapet har til oppdragsgiver, og hvordan dette kan påvirke en mer uavhengig og troverdig kontroll. Andre forhold som påpekes er at kontrollene ofte er raske og overfladiske; at arbeiderintervjuer sjelden foretas utenfor fabrikkområdet, hvor arbeiderne trolig vil kunne prate mer fritt om kritikkverdige forhold; og at mange store kontrollselskaper mangler innsikt i lokale forhold. Mange stiller i dag spørsmål ved hvorvidt slike kontroller har blitt et mål i seg selv, for å tilfredsstille den økende andelen etisk bevisste forbrukere og for å drive strategisk omdømmebygging.

Parallelt med stadig flere kontroller dukker det jevnlig opp eksempler på kreative metoder for å skjule dårlige arbeidsforhold. Dobbel bokføring og midlertidig permittering av for eksempel barn mens inspeksjonen pågår, er to eksempler på denne typen tilpasninger. Et annet problem er at underleverandører og hjemmearbeidere som oftest ikke inngår i selskapenes inspeksjoner. For at inspeksjoner av arbeidsforhold skal kunne bidra til bedre forhold, er det derfor viktig at de er hyppige og uanmeldte, samt at inspektørene er spesielt oppmerksomme på kjønnsforskjeller, at tilstrekkelig mange intervjuer foretas utenfor fabrikkområdet og at de konsulterer lokale fagforeninger og frivillige organisasjoner i kartleggingsarbeidet.

Implementering av levelønn krever en tett oppfølging nedover i leverandørkjeden. Dersom et selskap bestemmer seg for å øke lønningene ved å betale mer for skopar de kjøper, er det viktig å

35 <http://laborrights.org/sites/default/files/publications-and-resources/DeadlySecrets.pdf>

36 http://www.framtiden.no/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=549

37 Se f.eks: Clean Clothes Campaign (CCC). Looking for a quick fix – how weak social auditing is keeping workers in sweatshops'. 2005. http://www.cleanclothes.org/documents/05-quick_fix.pdf

kontrollere og følge opp dette slik at prisøkningen faktisk gir utslag i høyere lønninger. Tilsvarende er det viktig at gevinsten av en effektiviseringsprosess faktisk tilfaller arbeiderne.

Kort om de største skokjedene i Norge

Fire skokjeder dominerer i dag det norske skomarkedet. Disse er Euro Sko Gruppen, Shoe-d-vision, NilsonGroup og Bianco Footwear. Euro Sko Gruppen er den klart største kjeden med en andel på om lag 46 prosent av skofaghandelens totale omsetning.³⁸ Deretter følger Shoe-d-Vision som blant annet eier Skoringen, med 12 prosent, NilsonGroup med 7 prosent og Bianco Footwear med 5 prosent.³⁹ Ifølge de siste oppdaterte tallene fra Virke har Biancos markedsandel sunket til 4 prosent, og en ny aktør har dukket opp; Larsen Sko/Mani med 4 prosent av skofaghandelens totale omsetning.⁴⁰ Til sammen står de fem for nærmere tre fjerdedeler av omsetningen i skofaghandelen i 2014. Larsen Sko/Mani er ikke inkludert i denne undersøkelsen, da de ikke var blant de største skokjedene i Virkes statusrapport for 2013 og da arbeidet med vår kartlegging startet.

Euro Sko Gruppen

Euro Sko Gruppen er et norsk selskap og Skandinavias største skogrupping, med 364 butikker i Norge, 89 butikker i Sverige og 35 butikker i Danmark. Gruppen eier konseptene Eurosko, DNA, Skokanonnen, Shoeday, Shoe Gallery og TOPS. Dette notatet dekker arbeidet med samfunnsansvar ved alle konseptene.

I 2014 hadde Euro Sko Gruppen en samlet omsetning i Norge på 1 999 millioner. 42 prosent av skoene Euro Sko Gruppen selger er egne merkevarer som kjøpes inn på interne varemesser to ganger i året. I tillegg selger gruppens ulike skobutikker en rekke internasjonale skomerker som blir kjøpt inn på eksterne messer rundt om i Europa. Euro Sko Gruppen eies og driftes av selvstendige skokjøpmenn, som ifølge CSR-manager Tone C. Lie, står fritt til også å kjøpe skomerker direkte utenom messene.

Euro Sko Gruppen har vært medlem i flerpartsinitiativet Initiativ for etisk handel (IEH)⁴¹ siden 2004.

Euro Sko Gruppens leverandørkjede

Euro Sko Gruppen har på sine nettsider publisert en liste over leverandørene de benytter i produksjonen av egne merkevarer. Der oppgir de navn og adresse til tilsammen 159 leverandører som alle bidrar i produksjonen av gruppens egne merkevarer.⁴² Av disse befinner 82 av leverandørene seg i Kina, 21 i Portugal, 14 i India, 14 i Italia, 12 i Spania, 4 i Vietnam og 3 i Kambodsja. Sverige, Albania, Brasil, Bangladesh, Malaysia, Nederland og Indonesia er andre produksjonsland på leverandørlisten. Av de 159 leverandørene kjøper gruppen direkte fra 47 fabrikker. De øvrige kjøpene skjer via agenter og/eller utviklingskontorer.

Etiske retningslinjer

Euro Sko Gruppen har utarbeidet etiske retningslinjer (Code of Conduct) for sin virksomhet. Dokumentet ligger på hjemmesidene under fanen Etikk & Miljø.⁴³ Retningslinjene består av fjorten

38 <http://www.virke.no/talloganalyse/Documents/Skohandelen%202013.pdf>

39 ibid

40 Virkes statistikk over skofaghandelen 2014 tilsendt på e-post 09.04.2015

41 <http://www.etiskhandel.no>

42 <http://www.eurosko.no/~media/677F262F12D142968763160F7C639494.ashx>

43 <http://www.eurosko.no/~media/CE72FCA687294972BE33ED73E1C4783C.ashx>, www.dna-shoes.com, www.shoeday.no

punkter som bygger på prinsipper fra sentrale ILO- og FN-konvensjoner, og omhandler blant annet retten til fri fagorganisering, forbud mot barnarbeid, lønn og arbeidstid og miljø.⁴⁴

På spørsmål om hvorvidt retningslinjene også omfatter underleverandørene, svarer Euro Sko Gruppen at retningslinjene følger med alle ordrer og godkjennes ved at leverandørene signerer ordrebekreftelsen. I tillegg er leverandørene pålagt å presentere retningslinjene til alle underleverandører som er ledd i produksjonen av gruppens egne merker. Når det gjelder eksterne skomerker som Euro Sko Gruppen selger, stilles det krav til at disse skal ha etiske retningslinjer som er på nivå med gruppens egne.

Oppfølging av retningslinjene

Euro Sko Gruppen følger opp de etiske retningslinjene blant annet gjennom egne inspeksjoner og i samarbeid med tredjepartsorganisasjoner i de aktuelle landene. I tillegg innhenter gruppen rapporter gjennomført av andre eksterne kontrollorganer som BSCI⁴⁵, Intertek⁴⁶ og SGS⁴⁷. Om lag 70 prosent av kontrollene oppgis å bli gjennomført av eksterne kontrollører. I Kina samarbeider Euro Sko Gruppen med tredjepartsorganisasjonen TAOS Network⁴⁸, som har spesialkompetanse innen organisasjonsledelse, sosial utvikling, menneske- og arbeidstakerrettigheter.

Gruppens produsenter og agenter kan via Initiativ for etisk handel tilegne seg kompetanse innen de forskjellige områdene gjennom kurs og seminarer som arrangeres i bla. Kina, India og Vietnam. Euro Sko gruppen oppgir også at de kan tilby produsenter treningsprogram og oppfølging ved behov i samarbeid med TAOS Network.

Ved siden av eksterne kontroller, oppgir Eurosko at innkjøpere, CSR- avdelingen og en såkalt Quality Control (personer som kontinuerlig besøker fabrikkene for å sjekke produksjon av egne merkevarer), kontrollerer forholdene hos leverandørene gjennom hyppige besøk. Quality Control rapporterer også tilbake til CSR- avdelingen ved eventuelle brudd på etiske retningslinjer og forbedringer. Alle kontrollører av fabrikker og garverier fyller ut et skjema (Visual Observation Form) som omhandler HMS, arbeidsforhold, miljø, fabrikk fasiliteter, lønninger og arbeidstider. I etterkant mottar fabrikk en rapport, basert på observasjoner og funn gjort under besøket. Rapporten følges opp av gruppens CSR-avdeling. Ifølge Tone C. Lie «reiser CSR-avdelingen til Østen 2-4 ganger i året hvor de kontrollerer fabrikker og garverier».⁴⁹

5 prosent av besøkene Euro Sko Gruppen gjør hos sine leverandører er uanmeldt. Til Framtiden i våre hender sier de at det er grunnet en strategi bygget på samarbeid med produsentene.

Når det gjelder åpenhet rundt kontrollrapportene er de per i dag kun tilgjengelige internt i organisasjonen. Gruppen vurderer å gjøre rapportene tilgjengelige også for offentligheten, men kan ikke si noe nærmere om når det vil skje. Det finnes noe informasjon om kontroller i selskapets årlige rapport til Initiativ for etisk handel om samfunnsansvar.

Euro Sko Gruppen oppgir at det er liten åpenhet fra deres leverandører om i hvilken utstrekning det benyttes underleverandører. Euro Sko Gruppen har besøkt de underleverandørene de har kjennskap til. På spørsmål om hvor mange underleverandører de har besøkt svarer Euro Sko Gruppen at det er «et fåtall da det er mangel på åpenhet fra leverandøren sin side».

De understreker at de kontinuerlig etterspør informasjon om underleverandører i forbindelse med «Season Overview», et skjema de sender ut til alle som har mottatt ordre fra kjeden. Utsendelsen skjer hver sesong, det vil si to ganger i året. Mottakerne av skjemaet kan være agenter, utviklingskontorer, eller selve fabrikkene i de tilfellene hvor Euro Sko Gruppen kjøper sko direkte. Skjemaet skal fylles ut av produsenten og etterspør informasjon om hvorvidt produsenten har gjennomført en inspeksjon, om de har egne etiske retningslinjer eller andre sertifiseringer.

44 ibid

45 <http://www.bsci-intl.org/>

46 www.intertek.com

47 www.sgs.com

48 www.taosnetwork.org

49 E-post 11.05.2015

Skjemaet etterspør også informasjon om antall arbeidere, lønn, arbeidstid og om arbeiderne er fagorganiserte.

Hele leverandørkjeden er ifølge CSR- manager Tone C. Lie under konstant kartlegging og oppfølging ved bruk av inspeksjoner, rapporter, sertifiseringer etc. De hyppigst registrerte bruddene på retningslinjene er innen Helse Miljø og Sikkerhet (HMS), lønn og tilgodegjørelser og arbeidstid.

Euro Sko Gruppens garverier

For snart to år siden startet Euro Sko Gruppen med å kartlegge av garveriene som blir benyttet av produsentene som utvikler gruppens egne merkevarer. Som eneste skokjede oppgi Euro Sko Gruppen navn og adresser. De oppgir til sammen 21 garverier. Disse publiseres ikke på hjemmesiden, men har blitt sendt til Framtiden i våre hender på e-post. 7 av garveriene ligger i Kina, 4 i Portugal og Italia, 3 i India og 1 i Taiwan, Spania og Indonesia. De etiske retningslinjene omfatter også forholdene ved garveriene og garveriene blir ifølge Euro Sko Gruppen fulgt opp på samme måte som andre produsenter.

Gruppen selger for tiden ingen sko av eget merke som er vegetabilsk garvet, men vil høsten 2015 lansere et lite utvalg i en kolleksjon som heter Stockholm DG.

Euro Sko Gruppen oppgir at de ikke merker noen stor etterspørsel etter vegetabilsk garvede sko.

Andre relevante samarbeid og forhold

Dyrevelferd er inkludert i Euro Sko Gruppens etiske retningslinjer, i tillegg til en egen Animal Welfare Policy som beskriver gruppens krav til dyrevelferd. Den er utviklet i samarbeid med Dyrevernalliansen og følger alle gruppens bestillinger.

I 2012 reviderte Euro Sko Gruppen kjemikaliekravene til sine leverandører og har i samarbeid med Virke og Teknologisk Institutt utviklet en RSL (Restricted Substance List) for fottøy.⁵⁰

Shoe-d-vision

Shoe-d-vision Amba er et medlemseid dansk-norsk foretak og er kjedesenter for skobutikkene Skoringen og Zjoos. De har ca. 220 butikker i Danmark og Norge.⁵¹ Shoe-d-vision oppgir ikke omsetning og resultat for 2013 i spørreskjemaet til Framtiden i våre hender, men ifølge handelsorganisasjonen Virke omsatte skokjeden for 532 millioner (detaljomsättning i NOK) i 2013⁵² i Norge. Den er den nest største skokjeden på det norske markedet.

På årsbasis utgjør ca. 79 prosent av Shoe-d-visions salg ulike merkevarer. Av disse utgjør 21 prosent egne merkevarer. Blant andre merkevarer er de største blant annet Ecco, Adidas, Reebok, Rieker, Viking, Kangaroos, Gabor, Converse, Van's, Tamaris.

Etter det vi forstår er Shoe-d-vision ikke medlem av Dansk Initiativ for etisk handel⁵³ eller noe annet flerpartsinitiativ.

Shoe-d-visions leverandørkjede

På spørsmål om hvorvidt Shoe-d-visions underleverandører også omfattes av de etiske retningslinjene, svarer kjeden at leverandørene stilles til ansvar for at etiske retningslinjer overholdes. Shoe-d-vision oppgir at de krever at andre merkevarers retningslinjer skal være på nivå med kjedens egne.

50 <https://www.eurosko.no/sider/miljoansvar%20og%20bruk%20av%20kjemikalier>

51 <http://www.shoe-d-vision.com/skoringen.php>

52 <http://www.virke.no/talloganalyse/Documents/Skohandelen%202013.pdf>

53 <http://www.dieh.dk/>

Shoe-d-vision importerer fra om lag 90 leverandører i 17 ulike land. Noen av leverandørene har de kun kjennskap til via agenter. Kjeden oppgir ikke hvor stor andel av produksjonen som foregår i de ulike landene, men sier at disse er Italia, Portugal, Kina, Vietnam, India, Hong Kong og Indonesia. De formidler at øvrige produksjonsland er asiatiske.

Etiske retningslinjer

Kjeden har et sett med etiske retningslinjer som de har oversendt Framtiden i våre hender på forespørsel. Punktene omhandler forhold som retten til fagorganisering i tråd med nasjonalt lovverk, lønnsvilkår og arbeidstid⁵⁴ og er utarbeidet med utgangspunkt i International Labour Organisation's Declaration on the Fundamental Principles of Rights at Work – Code of Conduct.

Retningslinjene ligger ikke ute på Shoe-d-visions hjemmeside.

Siden april 2015 har skokjeden også hatt en «politik for etik, ansvarlighed og bæredygtighed» som har blitt tilsendt Framtiden i våre hender. Den omhandler skokjedens strategi for egen import og for ekstern import. Denne ligger heller ikke ute på skokjedens hjemmeside.

Oppfølging av retningslinjene

Shoe-d-vision oppgir at oppfølgingen av de etiske retningslinjene skjer gjennom at skokjedens leverandører og/eller agenter skriver under på retningslinjene når de mottar ordre. På spørsmål om det gjennomføres kontrollbesøk av direkteprodusenten av sko for Shoe-d-vision svarer kjeden at samarbeidspartnerne ofte er europeere og dermed «forstår viktigheten af at alle forhold er ok på produktionsstederne». Fabrikkene blir kontrollert hvis produksjefene i Shoe-d-vision, i forbindelse med utvikling og/eller oppfølging, besøker fabrikkene.

Shoe-d-vision sier de ikke benytter eksterne kontrollører til å undersøke arbeidsforholdene i fabrikkene. De unnlater å svare på spørsmål om hvorvidt uanmeldte kontroller finner sted. Senere har de presisert at disse skjer «periodisk ved produksjefers besøk på fabrikkene» og at det er snakk om 5-6 besøk på årsbasis.

De svarer ikke på spørsmål om gjennomførte intervjuer med arbeidere, andel årlige kontroller og de hyppigste registrerte brudd på retningslinjene.

De skriver at de ikke har merket en etterspørsel etter etiske og/eller økologisk merkede sko.

Shoe-d-visions garverier

Shoe-d-vision vil verken oppgi antall eller navn på garveriene som deres leverandører benytter. På spørsmålet om hvor garveriene ligger, oppgir de følgende syv land; India, Brasil, Egypt, New Zealand, Bangladesh, Pakistan og India.

Shoe-d-vision skriver til Framtiden i våre hender at alle garveriene jobber med utgangspunkt i det europeiske kjemikalierregelverket REACH om registrering, vurdering, godkjenning og begrensning av kjemikalier.⁵⁵ I tillegg er noen av leverandørene medlem av Sedex⁵⁶, en medlemsorganisasjon som tilbyr en web-basert database for deling av informasjon knyttet til arbeidsforhold hos produsenter. Shoe-d-vision har ikke tall på hvor mange leverandører det gjelder.

Ifølge Shoe-d-vision er alle leverandørene klar over at det stilles stadig større krav til etikk og bærekraft i Europa, og derfor «tar de selv ansvar for at produksjon og garving lever opp til spesifikke krav».

Shoe-d-vision sier skokjedens etiske retningslinjer også dekker garveriene, da samarbeidspartnerne signering av retningslinjene innebærer en forventning om at retningslinjene viderefremmes til produsentene. De oppgir ikke navn på garveriene, kun informasjon om hvilke land de ligger i. De gjennomfører heller ingen kontroller av garveriene.

⁵⁵http://www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Kjemikalier/Kjemikalierregelverk/Kjemikalierregelverket_REACH/Mer_om_REACH/

⁵⁶ www.sedexglobal.com/about-sedex/

De selger ikke, og har ikke merket noen etterspørsel etter skinnsko av vegetabilsk garvet lær, men oppgir at det «alltid er noen få som spør».

NilsonGroup

Den svenske skokjeden NilsonGroup driver butikkkonseptene DinSko, Nilson Shoes, Skopunkten, Jerns, Radical Sports samt franchisebaserte Ecco Stores. De har 56 butikker i Norge hvorav 32 er DinSko-butikker, 10 Ecco-butikker og til sammen 14 Nilson og Skopunkten-butikker. I 2014 hadde kjeden en total omsetning på ca 2 milliarder. I Norge var omsetningen på om lag 297 millioner.

Andelen av egne merkevarer varierer ifølge NilsonGroup fra butikk til butikk. I Din Sko-butikkene er 98,3 prosent av skoene egne merkevarer som DinSko, Attitude og X-it. NilsonGroup har 39,3 prosent egne merkevarer; Clou, Oscaria, Depeche, NilsonGroup og Jerns, mens Skopunkten har i utgangspunktet 100 prosent egne merkevarer; Vox, Vox tweens, GG; Mermelata, Lejon og Gyllene Gripen. Butikkene kan kjøpe andre varemerker ved behov i løpet av sesongen. Da kjøpes lagervarer fra europeiske leverandører.

NilsonGroup var medlem av Business Social Compliance Initiative (BSCI) fra 2005-2010. Siden årsskiftet 2010/2011 har de vært medlem av BSR - Business Social Responsibility. BSR er et bransjedrevet initiativ for bærekraftige forretningsstrategier.⁵⁷

NilsonGroups leverandørkjede

64 leverandører og 123 fabrikker produserte i 2014 NilsonGroups egne merkevarer. Som tabellen under viser blir over 91 prosent av skoene tilvirket i Kina. Vietnam, Italia og Pakistan er andre produksjonsland, men små sammenlignet med Kina. NilsonGroup har i motsetning til Euro Sko Gruppen ikke publisert en liste med navn og kontaktnfo på sine leverandører.

Tabell 3: NilsonGroups produksjonsland, 2014

Produktionsland	Volum (%)
Kina	91,54%
Vietnam	2,78%
Italia	1,79%
Pakistan	0,94%
Portugal	0,70%
Rumänien	0,60%
Indien	0,53%
Albanien	0,42%
Spanien	0,23%
Bosnien-Hercegovina	0,19%
Bangladesh	0,07%
Sverige	0,05%
Serbien	0,04%
Kambodja	0,04%
Makedonien	0,03%
Ukraina	0,03%
Bulgarien	0,02%

Etiske retningslinjer

⁵⁷ <http://www.bsr.org/>

NilsonGroup har et sett med etiske retningslinjer som er tilgjengelig på skokjedens hjemmeside.⁵⁸ I tillegg har de valgt å belyse enkelte aspekter ved de etiske retningslinjene i et sett minimumsstandarder. Minimumsstandardene er strukturert i åtte punkter som berører forhold ved leverandører som barnarbeid, tvangsarbeid, ulovlige eller urimelige fradrag fra lønninger og diskriminering, samt fysiske forhold som rent drikkevann i produksjonsenheter og sovesaler, tilgang til førstehjelpsutstyr, nødutganger og brannslukningsutstyr.⁵⁹

De etiske retningslinjene bygger på sentrale ILO-konvensjoner, FNs menneskerettighetskonvensjon og FNs konvensjon om barnets rettigheter.

Oppfølging av retningslinjene og minimumsstandardene

NilsonGroup har utformet en handlingsplan for tilfeller hvor minimumsstandardene ikke overholdes. Den går i korthet ut på å kreve forbedringer av den aktuelle leverandøren, og deretter å kontrollere at de følges opp. Leverandøren gis tre sjanser til forbedring, og for hver gang mellom to til tre uker på å gjennomføre forbedringene.

Hvis forholdene ikke forbedres i løpet av disse ukene, så vil NilsonGroup stoppe samarbeidet med den aktuelle fabrikken i minst ett år. Oppdages avvik fra minimumskrav hos nye leverandører vil NilsonGroup ikke benytte seg av disse.

NilsonGroup har en annen tilnærming til brudd på de etiske retningslinjene og sier følgende til Framtiden i våre hender: «För övriga delar av vår uppförandekod arbetar med en coachande inställning, vilket betyder att vi med hjälp av våra lokala coacher arbetar för att förbättra förhållandena i fabrikena. Där har vi inte samma tidsfrist som gäller för minimumkraven».⁶⁰

Til Framtiden i våre hender skriver NilsonGroup at de har to coacher i Kina som til daglig jobber med å følge opp de etiske retningslinjene. Kjeden gjennomfører først og fremst kontroller av direkteleverandører, men sier at de har begynt å følge opp også underleverandører. Halvparten av kontrollene er uanmeldte. Det hyppigst registrerte bruddet på retningslinjene er for mange arbeidstimer. Antallet interne revisjoner i 2012 var 275 mens det i 2013 ble gjennomført 175 kontroller – angivelig fordi antallet leverandører har blitt færre.

NilsonGroup skriver i sin CSR-rapport at selskapet også benytter eksterne aktører til kontroll av fabrikkene. De sier til Framtiden i våre hender at de gjennomfører eksterne inspeksjoner og at «dessa besök utgör endast en bråkdel av de inspektioner vi gör, och de genomförs för att vis ka kunna jämföra vårt eget arbete med en extern part». De oppgir ikke hvor mange eksterne revisjoner som gjennomføres hvert år.

På spørsmål om hvorvidt det gjennomføres intervjuer som del av inspeksjonene, svarer NilsonGroup at det gjennomføres «kortere intervjuer» når deres coacher går rundt i fabrikken, og at arbeidere som ser unge ut blir intervjuet for å kontrollere at de ikke er mindreårige. I senere e-postutveksling med Framtiden i våre hender oppgir de at de i løpet av 2015 har innført intervjuer med arbeiderne som del av revisjonene av fabrikkene.

NilsonGroup publiserer ikke sine kontrollrapporter. De påpeker overfor Framtiden i våre hender at de gir en oppsummering av sitt arbeid i de årlige bærekraftsrapportene.⁶¹

I motsetning til Eurosko og Shoe-d-vision har Nilson merket at kundene i større grad stiller spørsmål om kjemikalier og innhold i sko.

NilsonGroups garverier

NilsonGroup har informasjon om hvilke garverier som produserer læret i skoene de selger.

58 http://www.putfeetfirst.com/medias/sys_master/h26/h1b/10335145689118.pdf

59 http://www.putfeetfirst.com/no/llleverandorleddet_no

60 E-postkommunikasjon med CSR-ansvarlig Jonna Burman 11.05.2015

61 Se <http://www.flipgorilla.com/p/23023990364726770/show#/23023990364726770/10>

De oppgir til Framtiden i våre hender at det er mellom 5-7 garverier avhengig av sesong, og hvilke typer produkter garveriene produserer. De er ikke villige til å oppgi navn og kontaktinformasjon til garveriene. De skriver at de ligger i Kina, Thailand og Pakistan.

Skokjeden skriver til Framtiden i våre hender at de etiske retningslinjene gjelder også for underleverandører, og dermed garveriene. Per dags dato gjennomfører NilsonGroup ikke kontroller av garveriene, men de oppgir at de i løpet av 2015 vil ansette folk til å følge opp også garverier.

I 2013 solgte NilsonGroup sko produsert av vegetabilsk garvet skinn. Det er uklart for Framtiden i våre hender om disse fremdeles er i salg.

NilsonGroup skriver på sin hjemmeside at de ikke har merket økt etterspørsel etter sko av vegetabilsk garvet skinn.

Andre relevante samarbeid og forhold

NilsonGroup skriver på sine nettsider at de vil arbeide aktivt for å finne metoder for å minimere miljøpåvirkningen og stadig bli bedre til å ta mer miljøvennlige valg. Målet med miljøarbeidet er at de i alle ledd og innenfor alle virksomhetsområder skal arbeide med å øke sin egen og sine medarbeideres kunnskap om miljøspørsmål.

De har vært medlem i Kemikaliegruppen siden årsskiftet 2010/2011. Gruppen har som mål å spre ny informasjon om kjemi- og miljørelaterte spørsmål til sine medlemsbedrifter og hjelpe bedriftene med å motvirke forekomsten av farlige stoffer i produktene.

Siden januar 2011 har NilsonGroup hatt en avtale med Fur Free Alliance, og har gjennom denne avtalen sluttet seg til det internasjonale Fur Free Retail Program. Programmet går ut på at man bare bruker skinn og pels som kommer fra dyr som er oppdrettet for kjøttproduksjon og der skinnen/pelsen er et biprodukt.⁶²

Bianco

Bianco Footwear er en dansk skokjede som åpnet sin første butikk i Norge i 2007.⁶³ I dag har kjeden ifølge egne hjemmesider 160 butikker i Norge, Sverige, Finland, Færøyene, Island, Tyskland og Danmark.⁶⁴ Virke har anslått omsetningen i 2014 og 2013 til henholdsvis 175 og 200 millioner kroner ekskl. mva.

Framtiden i våre hender sendte første henvendelse til Bianco den 29. september 2014, men fikk ikke svar. Den 21. oktober fulgte vi opp forespørselen og fikk da svar fra innkjøpsansvarlig som ba om å få tilsendt spørreskjemaet på nytt. Den 4. november hadde vi fortsatt ikke hørt noe fra Bianco, og sendte i en ny e-post for å forhøre oss om skokjeden ønsket å besvare spørsmålene om arbeidet med sin leverandørkjede. Den 13. november svarte Bianco og gjorde det klart at de ønsket å vite hvilke andre skoaktører som deltok i undersøkelsen før de sendte inn sitt skjema. Framtiden i våre hender svarte på denne henvendelsen og oppga de tre andre aktørene som hadde mottatt og besvart våre spørreskjema. Siden har vi ikke hørt fra skokjeden.

Etter det vi forstår er Bianco ikke medlem av Dansk Initiativ for etisk handel⁶⁵ eller noe annet flerpartsinitiativ.

62 <http://www.information.com/>

63 http://www.bianco.no/corporate/bianco_history

64 <http://www.bianco.no/kundeservice/om-bianco-footwear>

65 <http://www.dieh.dk/>

Vår vurdering av skokjedenes arbeid med samfunnsansvar og bærekraft

De sosiale og miljømessige utfordringene i skoproduksjonen generelt, og lærproduksjonen spesielt, er som vi innledningsvis har beskrevet, svært omfattende. Vårt inntrykk av de fire undersøkte skokjedenes arbeid for å ta tak i utfordringene varierer betraktelig i omfang og kvalitet.

I vurderingen av arbeidet med arbeidsforhold og miljø i leverandørkjeden ser vi blant annet på hvorvidt de etiske retningslinjene i tilstrekkelig grad omfatter grunnleggende krav til menneskerettigheter, arbeidstakerrettigheter og miljø, herunder, retten til å organisere seg; retten til å føre kollektive forhandlinger; en lønn å leve av; en øvre grense for arbeidstid; sunne og trygge arbeidsforhold; sikkerheten for sysselsetting og fravær av diskriminering, tvangsarbeid og barnarbeid. Vi ser også på skokjedens tiltak for oppfølging av de etiske retningslinjene og på planer og strategier for forbedringer i tilfeller av brudd. Vi vurderer også skokjedenes grad av åpenhet.

Bianco - på bunn

Bianco Footwear har valgt å ikke besvare våre spørsmål. Skokjeden oppgir heller ingen informasjon om samfunnsansvar eller bærekraft på sine nettsider. De kommer dermed svært dårlig ut i vår undersøkelse. Den totale mangelen på informasjon og åpenhet gir oss grunn til å anta at skokjeden gjør svært lite, om noe, for å sikre at skoene de selger er produsert under gode arbeidsforhold, med respekt for menneskerettigheter og miljø.

Shoe-d-vision – en lang vei å gå

Shoe-d-vision har et sett med etiske retningslinjer som kun omhandler enkelte grunnleggende aspekter ved arbeidsforhold i produksjonen. Den er den eneste av de tre skokjedene som har svart på Framtiden i våre hendes undersøkelse, men som ikke publiserer de etiske retningslinjene på sine nettsider.

Det er positivt at retningslinjene gjelder også for underleverandører, og at skokjeden forventer at også andre merker enn deres egne som de selger, skal følge dem. Retningslinjene bygger på sentrale ILO-konvensjoner, men viser ikke eksplisitt til disse.

Etter Framtiden i våre hendes syn har Shoe-d-visions etiske retningslinjer mange svakheter, og i vurderingen under velger vi kun å ta for oss noen av de mest graverende manglene.

Overordnet anbefales skoselskapet å utbedre sin code of conduct drastisk. Som minstemål må selskapet ta utgangspunkt i Initiativ for etisk handels etiske retningslinjer for etisk handel.⁶⁶

Vurdering av Shoe-d-visions etiske retningslinjer

I punktet som omhandler lønn slår Shoe-d-vision fast at arbeidsgiver skal betale den lovlige minstelønnen og at denne skal være tilstrekkelig til å dekke den ansattes grunnleggende behov. Det er en utbredt oppfatning at minstelønnen muliggjør en anstendig levestandard og livskvalitet. I realiteten er det ikke slik. Beregninger viser tvert imot at minstelønnen i mange land bare dekker en knapp tredel av en lønn man kan leve av.⁶⁷ Framtiden våre hender etterlyser derfor at Shoe-d-vision inkluderer et punkt om levelønn i sine retningslinjer, og klart definerer hva det innebærer, herunder en presisering av behovet for at lønnen også skal være tilstrekkelig for noe sparing.

I avsnittet om retten til å organisere seg står det kun følgende: «Arbejdsgiveren skal give de ansatte ret til fri organisering og ret til kollektiv forhandling i overensstemmelse med de love der er gældende i pågældende land». Det er altfor svakt. Shoe-d-vision må ta utgangspunkt i sentrale

66 <http://etiskhandel.no/Artikler/5861.html>

67 <http://www.framtiden.no/annet/453-faktaark-levelonn/file.html>

ILO-konvensjoner og være klar på retten til å etablere en fagforening, rettigheten for arbeideren til å organisere etter fritt valg og retten til å kunne drive kollektive forhandlinger. Det må også gjøres klart at arbeidsgiveren ikke skal opptre på en måte som hindrer eller undergraver disse rettighetene.

Andre svakheter ved retningslinjene omhandler punktet om arbeidstid; som ikke sier at en normal arbeidsuke skal være på maks 48 timer eller som omfatter arbeidernes rett til en fridag per syv dagers arbeid. De etiske retningslinjene nevner heller ikke at overtidsarbeid (maks 12 timer per uke) skal være frivillig og medføre overtidstillegg.

Punktet om diskriminering er altfor spinkelt: «Arbejdsgiveren må ikke diskriminere eller støtte diskrimination». Shoe-d-vision må utbedre punktet til å omfatte de prinsippene som ligger nedfelt i relevante ILO-konvensjoner og FNs Kvinnediskrimineringskonvensjon.

Retningslinjene inneholder ingen punkter som omhandler miljøaspekter i leverandørkjeden og/eller korrupsjon. Også dette må inkluderes.

Vurdering av Shoe-d-visions oppfølging av retningslinjene

Andre vesentlige svakheter ved Shoe-d-visions samfunnsansvars- og miljøarbeid gjør seg synlig i de mangelfulle svarene de gir på spørsmålene om hvordan de kontrollerer at de etiske retningslinjene følges opp i praksis. På spørsmål fra Framtiden i våre hender om gjennomføring av kontrollbesøk av direkteprodusenter av sko, svarer Shoe-d-vision at deres «samarbeidspartnere er ofte Europæere» og at de dermed «forstår vigtigheden af at alle forhold er ok på produktstederne». Utover det oppgir de at fabrikker kun blir kontrollert periodisk «hvis vore produktchefer, når de – i forbindelse med utvikling /opfølging – besøker fabrikkene».

Svarene Shoe-d-vision gir vitner om at skokjeden mangler en grunnleggende forståelse for hva det innebærer å ha kontroll over forholdene i produksjonskjeden. I tillegg vet vi at Shoe-d-vision ikke har ansatt folk, og heller ikke bruker uavhengige kontrollinstanser til å gjennomføre direkte kontroller. Framtiden i våre hender observerer at de svarer blankt på alle de øvrige spørsmålene om kontroll av leverandørkjeden. Risikoen for brudd på grunnleggende arbeiderrettigheter og miljø i deres leverandørkjede fremstår derfor som svært høy, særlig med tanke på hvor svakt realiseringen av faglige rettigheter står i flere av landene hvor Shoe-d-vision oppgir å ha sin produksjon. Shoe-d-vision burde derfor drive aktiv overvåking av arbeidsforholdene i sin egen leverandørkjede og jobbe målbevisst og åpent for å styrke faglige rettigheter ved sine produksjonssteder. Ved brudd må skokjeden jobbe proaktivt sammen med fagforeninger og myndigheter for å finne en løsning på problemer som oppstår. Per i dag kan Framtiden i våre hender ikke se at det blir gjort.

På spørsmål om kontroll av garveriene sier selskapet at alle leverandørene er klare over at det stilles stadig større krav til etikk og bærekraft i Europa, derfor tar leverandørene selv «ansvar for at produktion og garvning lever op til specifikke krav».

Vi kan heller ikke se at Shoe-d-vision har en plan for hvordan eventuelle brudd på de etiske retningslinjene ved garveriene skal følges opp.

Åpenhet

Per i dag oppgir Shoe-d-vision ikke hvilke leverandører eller garverier de benytter i produksjonen av skoene de selger – hverken på sin hjemmeside eller på forespørsel. Framtiden i våre hender etterlyser derfor full åpenhet om alle leverandørene, garveriene inkludert.

Ut i fra opplysningene Shoe-d-vision har lagt fram i spørreskjemaet og på egne hjemmesider, er det tydelig at den dansk-norske skokjeden har en svært stor jobb å gjøre før den har tilstrekkelig grep om arbeids- og miljøforholdene i leverandørkjeden og kan fremstå som et selskap som forbrukere og organisasjoner kan ha tillit til med hensyn til etikk.

NilsonGroup – et skritt i riktig retning

NilsonGroup har som nevnt et sett med etiske retningslinjer som bygger på, og eksplisitt henviser, til ILOs kjernekonvensjoner, FNs menneskerettighetserklæring og FNs konvensjon om barnets rettigheter. Retningslinjene dekker grunnleggende krav til menneskerettigheter, arbeidstakerrettigheter og miljø. Det er positivt at de etiske retningslinjene oppgis å omfatte også skokjedens underleverandører.

Vurdering av NilsonGroups' etiske retningslinjer og minimumsstandarder

NilsonGroup kan i prinsippet stille de samme kravene til andre skomerker de selger, som de gjør til egne merkevarer og dermed sikre at arbeiderne har rett til grunnleggende goder og beskyttelse. Det gjør de ikke, men velger å overlate ansvaret til de andre selskapene. Til Framtiden i våre hender sier de at "de anser att varumärkesleverantörerna har ett eget ansvar för att deras produkter ska produceras på ett säkert och riktigt sätt".

Når det gjelder punktet om lønn, krever NilsonGroup kun at kjedens leverandører skal sørge for at lønn og andre godtgjørelser for en arbeidsuke enten skal møte bransjens, eller de nasjonale minstestandardene, og være tilstrekkelige for å dekke arbeidernes grunnleggende behov. Selskapet er ikke spesifikk på at levelønn er målet og inkluderer heller ikke behovet for en lønn som gjør det mulig å sette noen midler til side for uforutsette utgifter. Som nevnt viser mange beregninger og undersøkelser imidlertid at minstelønnen i mange land langt ifra utgjør en lønn man kan leve av. Framtiden i våre hender oppfordrer derfor NilsonGroup til å videreutvikle paragrafen om lønn i sine etiske retningslinjer.

NilsonGroup har valgt å belyse enkelte aspekter ved de etiske retningslinjene i et sett minimumsstandarder. Framtiden i våre hender reagerer på at retten til å organisere seg og drive kollektive lønnsforhandlinger ikke skulle være et minimumskrav, da det ikke er mindre viktig enn retten til ikke-diskriminering. Slik vi forstår det, vil det i praksis bety at NilsonGroup ikke stiller de samme strenge kravene om snarlige forbedring i tilfeller av brudd på retten til å organisere seg, som de gjør hvis kvinner ved fabrikken blir diskriminert mht lønn. Svenske Fair Trade Center har også tidligere etterlyst at retten til fagorganisering blir inkludert i minimumsstandardene, blant annet i rapporten «I samma fotspår» som ble utgitt sommeren 2014.⁶⁸

Vurdering av NilsonGroup' oppfølging av retningslinjene og minimumsstandardene

Sammenlignet med Shoe-d-vision gir NilsonGroup mer informasjon om hvordan de jobber med å kontrollere forholdene i leverandørkjeden, og de har i motsetning til Shoe-d-vision en strategi for hvordan eventuelle brudd med minimumsstandardene skal følges opp. Det finnes likevel flere svakheter også ved oppfølgingen hos den svenske skokjeden.

De etiske retningslinjene og minimumsstandardene gjelder for alle leverandører, likevel gjennomfører NilsonGroup så langt kun kontroller av direkteleverandører i første ledd. Samtidig bemerker de at de også «har begynt å følge opp underleverandører».

Etter det Framtiden i våre hender forstår gjennomføres kontrollene ved de kinesiske fabrikkene nesten utelukkende av to coacher. Med tanke på at ca. 90 prosent av produksjonsvolumet kommer fra Kina og at dette sannsynligvis tilsvarer de fleste av NilsonGroups 123 fabrikker, framstår arbeidsbyrden med å kontrollere fabrikkene som svært krevende for to ansatte.

Det er kun en brøkdel av inspeksjonene som er eksterne, og om lag 50 prosent av kontrollene er uanmeldte. Skokjedens kontrollrapporter gjøres ikke tilgjengelig for andre institusjoner. Dette er problematisk fordi det da kun er skokjeden selv som vet hvilke brudd på rettigheter som har forekommet og i hvilken grad de eventuelt har blitt utbedret. En annen stor svakhet er fraværet av kontroller av garveriene, noe som er svært problematisk med tanke på de omfattende miljø og helseproblemene som preger industrien. På den positive siden publiserer NilsonGroup årlige

68 <http://www.fairtradecenter.se/i-samma-fotsp-r>

bærekraftrapporter om arbeidet de gjør på samfunnsansvar og miljø, noe som kan bidra til større innsikt for omverden.⁶⁹

Når det er sagt stiller Framtiden i våre hender spørsmål ved oppsiktsvekkende høye tall på fabrikkenes grad av oppnåelse innenfor en rekke kontrollerte områder⁷⁰. Det ser fra rapporten ut til at det overhodet ikke forekommer disiplinære reaksjoner⁷¹ mot arbeiderne ved noen av NilsonGroups leverandører. Det er vanskelig å tro, all den tid industrien gjennomgående preges av disiplinære reaksjoner og andre brudd på grunnleggende rettigheter. Ifølge rapporten konkluderer over 90 prosent av kontrollene med at arbeidernes rett til faglig organisering er ivaretatt. Det er mulig å problematisere også denne opplysningen med tanke på at mesteparten av NilsonGroups leverandører er i Kina. I Kina eksisterer det i dag ingen fri fagbevegelse. Det finnes en godkjent føderasjon, Den Kinesiske Føderasjonen av Fagforeninger (eng. forkortelse: ACFTU). Den er organisert under kommunistpartiet, som også utser og godkjenner dets ledelse. I henhold til kinesisk lov er det ikke lov å opprette fagforeninger som ikke er medlem av ACFTU. Fagorganisering i frie og uavhengige fagforeninger er med andre ord ulovlig og kan være forbundet med personlig risiko for de involverte.

Åpenhet

NilsonGroup har i likhet med Shoe-d-vision en jobb å gjøre på åpenhet. De oppgir antall leverandører og hvilke land disse befinner seg i, men de publiserer ikke leverandørlistene med navn og kontaktinfo, og oppgir heller ikke navn på garveriene de benytter i produksjonen av sine sko. Større åpenhet er en viktig forutsetning for at arbeidernes rettigheter skal kunne ivaretas.

Eurosko – i teten, men fortsatt stort forbedringspotensial

Eurosko er det eneste selskapet i denne undersøkelsen som er medlem av et flerpartsinitiativ og som dermed har forpliktet seg overfor en utenforstående organisasjon, til å arbeide systematisk med tiltak for å sikre grunnleggende hensyn til mennesker og miljø i sin leverandørkjede.

Vurdering av Euro Sko Gruppens etiske retningslinjer

Euro Sko Gruppens etiske retningslinjer bygger på anerkjente FN- og ILO-konvensjoner, henviser eksplisitt til disse og dekker grunnleggende krav til menneskerettigheter, arbeidstakerrettigheter og miljø. Det forventes at andre merker skal ha etiske retningslinjer på samme nivå som Euro Sko Gruppens egne. Det er positivt at selskapet anser at alle varer som selges i deres butikker skal holde samme etiske standard.

Eurosko bruker ikke begrepet levelønn i sine etiske retningslinjer, men påpeker at lønnen skal kunne opptjenes innenfor en normal arbeidsuke og ikke bare skal være tilstrekkelig til å dekke grunnleggende behov, men også inkludere noe sparing. Det er et positivt utgangspunkt. Likevel kan Euro Sko Gruppen være mer tydelige på retten til en levelønn, ved å bruke begrepet aktivt, og gjøre det klart at lønna skal være tilstrekkelig for arbeideren og hans/hennes familie.

Vurdering av Euro Sko gruppens oppfølging av de etiske retningslinjene

Som nevnt svarer Euro Sko at de etiske retningslinjene følger med alle ordrer og godkjennes ved at leverandørene signerer ordrebekreftelsen. Selskapet sier at «leverandørene er pålagt å presentere retningslinjene til alle underleverandører som er et ledd i produksjonen av gruppens egne merker». Det er uklart om underleverandørene faktisk pålegges å følge de etiske retningslinjene,

69 <http://www.putfeetfirst.com/se/hallbarhetsredovisningar>

70 <http://www.putfeetfirst.com/se/hallbarhetsredovisningar>, s. 16

71 Det er ikke oppgitt selskapet mener med «disiplinære reaksjoner», men vanligvis snakker man om for eksempel kutt i lønn, manglende forfremmelse og innskrenkninger i muligheten for å ta fri som en reaksjon på uønsket atferd hos arbeideren.

eller kun blir informert om dem. Fordi underleverandører også produserer Euro Sko Gruppens varer, er det viktig at Euro Sko Gruppen stiller krav til at også de forplikter seg til å følge de etiske retningslinjene på lik linje med leverandører i første ledd.

Euro Sko Gruppen oppgir at de følger opp de etiske retningslinjene gjennom egne inspeksjoner og i samarbeid med tredjepartsorganisasjoner i de aktuelle landene. Ut over samarbeidet med tredjepartsorganisasjonen TAOS Network i Kina⁷² er det uklart hvilke andre tredjepartsorganisasjoner Euro Sko Gruppen eventuelt samarbeider med i de andre produksjonslandene. Eurosko oppgir at de benytter kontrollrapporter fra eksterne kontrollorganer som BSCI⁷³, Intertek⁷⁴ og SGS⁷⁵. Hvor ofte disse rapportene innhentes og følges opp, er uklart. Om lag 70 prosent av kontrollene oppgis å bli gjennomført av eksterne kontrollører.

Den norske skokjeden ser også ut til å ha visse systemer på plass for å følge opp brudd på retningslinjene. Ut i fra selskapets rapport til Initiativ for Etisk Handel i 2013 kan vi lese at det ble identifisert problemer knyttet til arbeidsforhold og/eller menneskerettigheter hos 19 leverandører, at alle disse gikk med på å utbedre forholdene og at 50 prosent av disse igjen hadde gjennomført forbedringene i 2013. Vi kan ut fra rapporten ikke se at de til dags dato har avsluttet kontraktsforhold med leverandører grunnet brudd på de etiske retningslinjene.

Framtiden i våre hender stiller seg undrende til den lave andelen uanmeldte kontroller på kun 5 prosent. Det kan finnes tilfeller hvor det er hensiktsmessig at kontrollbesøk er varslet på forhånd. Samtidig viser mange undersøkelser at forhåndsvarslede kontrollbesøk gir fabrikkledelsen muligheten til å «pynte» på forholdene i forkant, både på de fysiske forholdene, og ved at arbeidere forberedes på hva de skal si under intervjuer.⁷⁶ Å kun gjennomføre uanmeldte kontroller der det mistenkes at produsenter «har noe å skjule», framstår dermed som en utilstrekkelig tilnærming.

Åpenhet

Framtiden i våre hender vil berømme Euroskos åpenhet. Per dags dato er det kun Euro Sko Gruppen, av de fire skokjedene vi har undersøkt, som opererer med åpne leverandørlistene. Listen som nå ligger på nett ble sist oppdatert i mars 2015. Vi vil også oppfordre skokjeden til å publisere listen over garverier, som de har oppgitt til Framtiden i våre hender på forespørsel.

Veien videre

Hvordan kan og bør skokjedene jobbe framover for å sikre miljøhensyn og menneskerettigheter i leverandørkjeden - og hva kan forbrukerne gjøre?

Økt åpenhet

I klesbransjen er det i dag større åpenhet enn for få år siden grunnet press mot kleskjedene. En rekke skandinaviske klesaktører (H&M, Varnergruppen (med blant annet Cubus, Dressmann, BIKBOK, Carlings og Urban), Lindex og KappAhl) har nå åpnet sine lister. De har skjønt at det finnes gode grunner til dette:

- Åpenhet er i seg selv positivt fordi det ansvarliggjør merkevareselskapene. De må vedkjenne seg fabrikkene og under hvilke forhold varene deres produseres. Åpenhet øker

72 www.taosnetwork.org

73 <http://www.bsci-intl.org/>

74 www.intertek.com

75 www.sgs.com

76 Se Framtiden i våre hender, "Bak kulissene. Arbeidernes stemme om arbeidsforholdene ved to fabrikker i Gurgaon, India." 2011. <http://www.framtiden.no/201112045401/aktuelt/bedrifters-samfunnsansvar/hm-og-kappahl-i-kritikkverdige-produksjon.html> og Framtiden i våre hender, "Mind the Gap. How the global brands are not doing enough to ensure a dignified life for workers in the garment and electronics industry in India". 2015. <http://www.framtiden.no/201502236697/rapporter/etikk-og-naringsliv/mind-the-gap-lavtlonte-fabrikkarbeidere-i-india.html> og Clean Clothes Campaign (CCC). Looking for a quick fix – how weak social auditing is keeping workers in sweatshops. 2005. http://www.cleanclothes.org/documents/05-quick_fix.pdf

sannsynligheten for at selskapene setter i verk tiltak for å unngå at fabrikkene som produserer for dem, stemples som «versting-fabrikker». Større åpenhet krever med andre ord at selskaper feier for egen dør.

- Et selskap med åpne leverandørlistor forteller omverden at man ønsker å legge vekt på etikk, og at selskapet ikke er redd for å ha søkelys mot sine fabrikker. Forbrukerne er i økende grad opptatt av at varene de kjøper skal være produsert under anstendige forhold og vil ha troverdig informasjon om produktene de velger.
- Frivillige organisasjoner, fagforeninger og journalister som er opptatt av arbeiderrettigheter, får mulighet til å etterprøve selskapenes etikkarbeid, dvs. om vakre ord om etikk omsettes i handling som bedrer arbeidernes hverdag.
- Åpenhet gjør at fagforeninger i produksjonsland vet hvilke klesmerker som produserer ved hvilke fabrikker. Hvis det skjer kritikkverdige forhold på fabrikken, kan fagforeningene kontakte kleskjeden direkte og be om at de sikrer at arbeidernes rettigheter ivaretas.
- Det blir også lettere for fagforeninger å organisere arbeiderne ved disse fabrikkene og gi dem mulighet til å gjøre sin stemme hørt når det gjelder lønnsbetingelser, kortere arbeidstid og retten til å ha en fast arbeidskontrakt.

Framtiden i våre hendes oppfordring til alle skokjedene:

- Skoselskapene bør gjøre sine leverandørlistor offentlig tilgjengelige. På den måten vil det være lettere for ulike interessentgrupper å få tilgang til garveriene og fabrikkene, og uavhengig aktører (journalister og ulike organisasjoner) kan etterprøve skokjedenes etikkpåstander. Samtidig vil det gi høyere troverdighet når selskapet arbeider for åpenhet og gjennomsiktighet nedover leverandørkjeden.
- Skokjedene må ha etiske retningslinjer som minst er i samsvar med ILOs kjernekonvensjoner, FNs konvensjoner for menneskelige rettigheter og andre relevante og internasjonalt anerkjente retningslinjer.
- Levelønn må være et eksplisitt krav i skokjedenes etiske retningslinjer, og de ulike aktørene må beskrive hva de mener med en levelønn. Den bør minst beskrives som en lønn som, innenfor maksimalt 48 timers arbeidsuke, dekker de grunnleggende behovene (mat, rent vann, husrom, klær, utdanning for barna og grunnleggende helsetjenester) til arbeideren og hennes familie, samt litt ekstra til sparing og/eller uforutsette utgifter.
- Det må vedtas en konkret, tidfestet plan for implementering av levelønn nedover i leverandørkjeden og hvordan selskapet, i nært samarbeid med global og nasjonal fagbevegelse, skrittvis skal kunne sikre levelønn i leverandørkjede.
- Fokuser på faglige rettigheter: Skoselskapene må stille tydelige krav til organisasjons- og forhandlingsrett nedover i leverandørkjeden, noe som er et helt sentralt premiss for et langvarig og stabilt levelønnsprosjekt. Fagbevegelse på ulike nivåer (lokalt, nasjonalt og globalt) må være involvert i planlegging og gjennomføring for å sikre kontinuitet og langsiktighet i arbeidet. Det er viktig at skokjedene i sine kontroller fokuserer særlig på hvorvidt arbeiderne kan organisere seg, uten frykt for represalier. Et ledd i arbeidet er å kartlegge om det allerede finnes en eller flere fagforeninger ved fabrikken, og om de kan anses som uavhengige eller kun fungerer som et instrument for fabrikkledelsen (en såkalt «gul fagforening»/eng. «yellow union»). Skoselskaper må prioritere fabrikker og garverier hvor organisering er mulig, og opprette langsiktige relasjoner med disse.
- Kravet fra skokjedene bør være at både nye og eksisterende leverandører skal undertegne en «organisasjonsrettsgaranti», samt en avtale om fri tilgang for fagforeninger til alle arbeidsplasser og en forpliktelse om å forhandle når fagforening(e) vel er etablert. Både arbeidere, mellomledere og fabrikkledelsen bør sikres opplæring i faglige rettigheter og i å drive kollektive forhandlinger. Samtidig bør det opprettes kanaler som arbeidere trygt kan

lufte sine bekymringer gjennom, såkalte klagemekanismer.⁷⁷ Det er av særlig av verdi i de tilfeller hvor fagforeninger på fabrikknivå ikke ennå har blitt etablert. Selskapet bør understreke overfor underleverandører betydningen av at grunnleggende faglige rettigheter etterleves. Det er et viktig premiss for et videre samarbeid og for at gode arbeidsforhold utgjør et konkurransefortrinn for begge parter.

- I fravær av fungerende fagforeninger med forhandlingskraft bør skokjedene sikre at systematiske kontroller blir gjennomført av produksjonsenheter nedover i leverandørkjeden; særlig gjelder det kontroller av garveriene. Kjeden må også ta en langt mer aktiv rolle for at de garverier man benytter minst følger internasjonalt anerkjente minstestandarder for kjemikaliebehandling, verneutstyr og avfallshåndtering. I tillegg forventes det at selskapene trapper opp egen innsats for at garveriindustrien som helhet blir underlagt strengere regulering, og følger opp de nye kravene.
- Bedre innkjøpsmetoder: Krav fra skokjeder om høyere lønninger og bedre arbeidsvilkår må skje i pakt med at selskapene også korrigerer egen innkjøpspolitikk. Hvis ikke det skjer risikerer skokjedene å undergrave sine egne etiske retningslinjer. Et vedvarende press på pris og krav om raskere leveransetider vil etter all sannsynlighet bidra til mer overtid, lavere lønn og generelt dårligere arbeidsforhold i leverandørkjeden. Følgende tiltak bør iverksettes:
 - Langsiktige kontrakter som gir rom for at leverandørene investerer i etikk og tro på at skokjeden ikke flytter produksjonen etter kort tid.
 - Kartlegge priser og lønnsnivå slik at selskapene faktisk kan forsikre seg om at det er en reell mulighet for leverandørene å betale en levelønn med den prisen de får for varene. Selskapene må være beredt på å betale høyere stykkpris for det de kjøper.
 - Skokjeden kan bidra til å redusere overtid og effektivisering av produksjon ved å forbedre egen produksjonsplanlegging. Det vil også kunne redusere bruken av underleverandører og arbeidere i den uformelle sektor.
- Øke tilbudet av mer bærekraftige sko: Det finnes i dag skomerker som tilbyr sko av vegetabilsk garvet skinn. Blant dem kjente merker som Clarks, Birkenstock og Ecco. Skokjedene bør jobbe aktivt for å tilby sine kunder denne og andre typer bærekraftige sko og markedsføre disse merkene aktivt overfor kundene.

Framtiden i våre hendes anbefaling til alle forbrukere:

- Engasj deg på nett! Internett har ført til en revolusjon når det gjelder forbrukermakt. En rekke store aktører har blitt presset til å gjøre endringer som følge av stort og massivt press fra Facebookgrupper, e-postkampanjer og underskriftsaksjoner. Det er viktig at du som forbruker engasjerer deg og viser at du vil velge varer som er produsert på en måte som sikrer arbeidernes rettigheter og ivaretar miljøet. Bruk din stemme og bidra til å presse de store kjedene slik at de *må* endre policy og praksis. Framtiden i våre hender jobber har sammen med forbrukere og vårt internasjonale nettverk av organisasjoner og enkeltindivider fått til en rekke endringer i kles- og skobransjen i senere år.
- Spør om arbeidsforholdene: Neste gang du kjøper klær eller sko kan du spørre butikken om hvor klærne er produsert, om kleskjeden har etiske retningslinjer og om disse ligger tilgjengelig på nettet. Andre ting du kan spørre om er lønnsforhold og hvorvidt arbeiderne har rett til å organisere seg. Hvis selgeren ikke kan svare på dine spørsmål kan du be om at butikkledelsen kontakter deg. Om du skulle oppleve at butikken ikke vil eller kan svare, har du likevel gjort en viktig jobb: Du har vist at du bryr deg.

⁷⁷ En klagemekanisme er et forum eller en kanal der arbeiderne og deres representanter kan føre frem sine synspunkter til (flerparts) overvåking og kontrollorgan, eller innkjøpende selskap. Klagemekanismer er ment å fungere som et kontinuerlig "termometer" på arbeidsforhold, fra arbeidernes og deres representanters ståsted. Se for eksempel Fair Wear Foundation: <http://www.accessfacility.org/fair-wear-foundation> eller SOMO (2003). "Considering complaint mechanisms – an important tool for code monitoring and verification". http://somo.nl/publications-en/Publication_350/at_download/fullfile

- Spør om hvor skinnet i skoene du kjøper kommer fra, og hvordan det har blitt garvet.
- Etterspør miljøvennlige sko i butikken og velg disse hvis du liker dem. Unngå sko hvor læret er garvet med krom eller hvor det blir brukt farlige kjemikalier.
- Hvis du vil vite mer om hvordan produksjonen av skoene du vil kjøpe påvirker miljøet, kan du bruke Miljøinformasjonsloven.⁷⁸ Du kan forvente et svar fra skokjeden i løpet av 15 virkedager.
- Er skoene dine utslitt? Spør renovasjonsetaten om hvordan de skal kastes eller resirkuleres. Eller kanskje du kan gi dem til Fretex?

Vedlegg 1: Spørsmål sendt ut til skokjedene

Generelle spørsmål

1. Hvor mange butikker har dere i Norge?
2. Hvor stor var omsetning og resultat i Norge i 2013? Legg gjerne ved oppdaterte tall fra de tre første kvartalene i 2014, hvis mulig.
3. Hvor stor andel av salget er egne merker? Nevn gjerne merkene.
4. Hvilke andre merker fører dere?

Retningslinjer for produksjon av egne og andre merker

⁷⁸ <http://no.wikipedia.org/wiki/Miljøinformasjonsloven> og <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2003-05-09-31>

5. Har dere etiske retningslinjer (code of conduct) for produksjonen av egne skomerker? Hvis ja. Vennligst send disse i vedlegg eller henvis til url-adresse hvor de kan lastes ned.

6. Omfattes underleverandørene av retningslinjene? Hvis ja, hvor mange ledd av leverandørkjeden?

7. Dersom dere fører andre merker enn deres egne, setter dere krav til at disse merkevereselskapene har etiske retningslinjer? Hvis ja, krever dere at retningslinjene skal være på samme nivå som deres egne retningslinjer?

Leverandører av sko

I denne delen stiller vi spørsmål for å danne oss et bedre bilde av hvordan leverandørkjeden deres ser ut, hvilke krav dere stiller til fabrikkene som produserer skoene for dere, og hvordan kravene følges opp.

8. Hvor mange direkteprodusenter (fabrikker) produserer sko for dere?

9. Hvor har disse direkteprodusentene sin produksjon? (Oppgi gjerne prosentandel av produksjonen).

10. Dersom dere har etiske retningslinjer, hvordan følger dere opp disse overfor fabrikkene?

11. Gjennomføres det kontrollbesøk av direkteprodusentene av sko, og hvor langt ned i leverandørkjeden gjennomføres kontrollene?

12. Dersom dere gjennomfører kontroller: hvor stor andel av kontrollene er gjennomføres av eksterne kontrollører og hvilke institusjoner gjennomfører slike kontroller?

13. Hvor stor andel av kontrollene er uanmeldte?

14. Gjennomføres det intervjuer av arbeidere ved kontrollene? Hvis ja, hvordan gjennomføres disse intervjuene?

15. Hvor mange leverandører blir kontrollert årlig?

16. Hva er de hyppigst registrerte bruddene på retningslinjene?

17. Er kontrollrapportene tilgjengelige for institusjoner utenfor selskapet? Hvis nei, planlegger dere åpenhet rundt slike kontrollrapporter i tiden som kommer?

18. Har dere merket en etterspørsel etter etisk og eller økologisk merkede sko? Hvilke? Har etterspørselen økt sammenliknet med tidligere?

Garving av lær til skinnsko

Sko laget av lær må ofte bearbeides gjennom en garvingsprosess med krom og andre kjemikalier. Garvingen kan være svært miljøfiendtlig samt skadelig for arbeidernes helse i land der miljøforskriftene er uvirksomme og arbeiderrettighetene dårlig ivaretatt. Vi ønsker derfor å vite mer om hvor læret i skinnskoene som selges i Norge er produsert, og hvordan dere kontrollerer forholdene.

19. Har dere informasjon om hvilke garverier som produserer læret i skoene dere selger?

20. Hvis ja, kan dere oppgi antall, samt navn og øvrig kontaktinformasjon til disse garveriene?

21. Hvis nei på spørsmål 20. Kan dere oppgi hvilke land garveriene ligger i?

22. Dekker deres etiske retningslinjer også forhold ved garveriene?

23. Gjennomfører dere kontroller av garveriene? Hvor ofte og hvordan foregår kontrollene?

24. Selger dere lærsko av eget merke som er garvet vegetabilsk? Hvis ja, hvor stor andel av det totale lærskosalget utgjør disse?

25. Har dere merket en etterspørsel etter sko med vegetabilsk garvet lær? Har etterspørselen økt sammenliknet med tidligere?

Vedlegg 2: Shoe-d-visions etiske retningslinjer

Shoe-d-vision

CODE OF CONDUCT

Arbeidsgiveren skal give de ansatte ret til fri organisering og ret til kollektiv forhandling i
overensstemmelse med de love der er gældende i pågældende land

Arbeidsgiveren skal mindst betale den lovlige mindsteløn, og den udbetalte løn skal være
tilstrækkelig til at dække den ansattes basale behov.

Alle ansatte skal være bekendte med deres mødetid, arbeidstid, løn, ret til ferie, sikkerhet mod
afskedigelse og barsels orlov.

Arbejdstider skal aftales indbyrdes mellem virksomheden og de ansatte. I virksomheder, hvor der
forefindes en organiseret fagforening, skal arbejdstiderne defineres ved en fælles
forhandlingsproces.

Arbejdstiden må ikke overstige 60 timer om ugen incl. regulær overarbejde.

Arbejdsgiveren skal sikre at ingen personer under 15 år eller yngre end den obligatoriske skolealder
er ansat. Arbejdere på 14 år kan, hvor den nationale lov tillader det, deltage i lettere arbejde få timer
om dagen, under forudsætning af, at det ikke er skadeligt for deres fysiske eller mentale helbred og
udvikling og derudover ikke forhindrer deres skolegang.

Arbejdsgiveren må ikke diskriminere eller støtte diskrimination

Arbejdsgiveren må ikke ansætte eller støtte brugen af tvangsarbejde eller ufrivillig arbejde

Arbejdsgiveren skal levere et sikkert og sundt arbejdsmiljø for alle ansatte, og tage fornødne
forholdsregler for at forhindre ulykker og helbredsskader opstå ved arbejdsforløbet eller driften af
arbejdsgiverens faciliteter.

Arbejdsgiveren skal hvis nødvendigt kunne dokumentere at ovennævnte overholdes.

Shoe-d-vision

2013